

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως)
της 23ης Φεβρουαρίου 2010*

Στην υπόθεση C-310/08,

με αντικείμενο αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 234 ΕΚ, που υπέβαλε το Court of Appeal (England & Wales) (Civil Division) (Ηνωμένο Βασίλειο) με απόφαση της 21ης Απριλίου 2008, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 11 Ιουλίου 2008, στο πλαίσιο της δίκης

London Borough of Harrow

κατά

Nimco Hassan Ibrahim,

Secretary of State for the Home Department,

* Γλώσσα διαδικασίας: η αγγλική.

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τμήμα μείζονος συνθέσεως),

συγκείμενο από τους Β. Σκουρή, Πρόεδρο, J. N. Cunha Rodrigues (εισηγητή), K. Lenaerts, J.-C. Bonichot και P. Lindh, προέδρους τμήματος, C. W. A. Timmermans, A. Rosas, K. Schiemann, P. Kūris, E. Juhász, L. Bay Larsen, T. von Danwitz και A. Arabadjiev, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: J. Mazák
γραμματέας: H. von Holstein, βοηθός γραμματέας,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζήτησεως της 2ας Σεπτεμβρίου 2009,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- το London Borough of Harrow, εκπροσωπούμενο από τον K. Rutledge, barrister,
- η N. H. Ibrahim, εκπροσωπούμενη από την N. Rogers, barrister, ενδολοδόχου της S. Morshead, solicitor,
- η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, εκπροσωπούμενη από τη V. Jackson, επικουρούμενη από τον C. Lewis, QC,
- η Δανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον R. Holdgaard,

- η Ιρλανδία, εκπροσωπούμενη από τους D. O'Hagan και B. O'Moore, επικουρούμενους από τον D. Conlan Smyth, barrister,

- η Ιταλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την I. Bruni, επικουρούμενη από την W. Ferrante, avvocato dello Stato,

- η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, εκπροσωπούμενη από τη D. Maidani και τον M. Wilderspin,

- η Εποπτεύουσα Αρχή της ΕΖΕΣ, εκπροσωπούμενη από τον N. Fenger και από τις F. Simonetti και I. Hauger,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 20ής Οκτωβρίου 2009,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 12 του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68 του Συμβουλίου, της 15ης Οκτωβρίου 1968, περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 33), όπως έχει τροποποιηθεί με τον κανονισμό (ΕΟΚ) 2434/92 του Συμβουλίου, της 27ης Ιουλίου 1992 (ΕΕ L 245, σ. 1, στο εξής: κανονισμός 1612/68), και της οδηγίας 2004/38/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ενώσεως και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, για την τροποποίηση του κανονισμού 1612/68 και την κατάργηση

των οδηγιών 64/221/ΕΟΚ, 68/360/ΕΟΚ, 72/194/ΕΟΚ, 73/148/ΕΟΚ, 75/34/ΕΟΚ, 75/35/ΕΟΚ, 90/364/ΕΟΚ, 90/365/ΕΟΚ και 93/96/ΕΟΚ (ΕΕ L 158, σ. 77, και διορθωτικά ΕΕ 2004, L 229, σ. 35, ΕΕ 2005, L 197, σ. 34, καθώς και ΕΕ 2007, L 204, σ. 28).

- 2 Η αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ, αφενός, του London Borough of Harrow (δημοτικού διαμερίσματος του Harrow στο Λονδίνο) και, αφετέρου, της Ν. Η. Ibrahim και του Secretary of State for the Home Department, με αντικείμενο την απόρριψη της αιτήσεως της Ν. Η. Ibrahim να της χορηγηθεί ενίσχυση για την ανεύρεση στέγης.

Το νομικό πλαίσιο

Η νομοθεσία της Ενώσεως

- 3 Η πέμπτη αιτιολογική σκέψη του κανονισμού 1612/68 έχει ως εξής:

«[Το] δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας απαιτεί, για να μπορεί να ασκείται υπό αντικειμενικές συνθήκες ελευθερίας και αξιοπρεπείας, να εξασφαλισθεί πραγματικά και νομικά η ισότιμη μεταχείρισεως ως προς την άσκηση μισθωτής δραστηριότητας και την ανεύρεση στέγης και επίσης να καταργηθούν τα εμπόδια στην κινητικότητα των εργαζομένων, ιδίως όσον αφορά το δικαίωμα του εργαζομένου να συνοδεύεται από την οικογένειά του και τις προϋποθέσεις ενσωματώσεως της οικογενείας αυτής στη χώρα υποδοχής.»

4 Το άρθρο 10 του κανονισμού 1612/68 είχε ως εξής:

«1. Ανεξαρτήτως της ιθαγενείας των, έχουν δικαίωμα εγκαταστάσεως μετά του εργαζομένου υπηκόου ενός κράτους μέλους που απασχολείται στην επικράτεια άλλου κράτους μέλους τα εξής πρόσωπα:

- α) έκαστος των συζύγων και οι κατιόντες τους οι οποίοι έχουν ηλικία κάτω των 21 ετών ή συντηρούνται απ' αυτόν,
- β) οι ανιόντες του εργαζομένου αυτού και του συζύγου του, τους οποίους αυτός συντηρεί.

2. Τα κράτη μέλη διευκολύνουν την είσοδο οποιουδήποτε μέλους της οικογενείας που δεν ωφελείται από τις διατάξεις της παραγράφου 1, εφόσον συντηρείται ή ζει στην χώρα προελεύσεως υπό την αυτή στέγη με τον εργαζόμενο που αναφέρεται ανωτέρω.

3. Για την εφαρμογή των παραγράφων 1 και 2 ο εργαζόμενος πρέπει να διαθέτει για την οικογένειά του κατοικία, η οποία θεωρείται κανονική για τους ημεδαπούς εργαζομένους στην περιφέρεια όπου απασχολείται, χωρίς ωστόσο η διάταξη αυτή να δύναται να οδηγήσει στη δημιουργία διακρίσεως μεταξύ των ημεδαπών εργαζομένων και των εργαζομένων που προέρχονται από άλλα κράτη μέλη.»

5 Το άρθρο 11 του κανονισμού 1612/68 όριζε:

«Ο σύζυγος και τα τέκνα, τα οποία είναι κάτω των 21 ετών ή αυτά που συντηρεί υπήκοος κράτους μέλους που ασκεί στην επικράτεια ενός κράτους μέλους μισθωτή ή

μη μισθωτή δραστηριότητα, έχουν το δικαίωμα να αναλαμβάνουν οποιαδήποτε μισθωτή δραστηριότητα στο σύνολο της επικράτειας του κράτους αυτού, ακόμη και αν δεν έχουν την ιθαγένεια κράτους μέλους.»

6 Τα άρθρα 10 και 11 του κανονισμού 1612/68 έχουν καταργηθεί από τις 30 Απριλίου 2006 δυνάμει του άρθρου 38, παράγραφος 1, της οδηγίας 2004/38.

7 Το άρθρο 12, πρώτο εδάφιο, του κανονισμού 1612/68 προβλέπει:

«Τα τέκνα του υπηκόου κράτους μέλους που απασχολείται ή έχει απασχοληθεί κατά το παρελθόν στην επικράτεια άλλου κράτους μέλους γίνονται δεκτά στα μαθήματα γενικής εκπαίδευσης, μαθητείας και επαγγελματικής εκπαίδευσης υπό τους ίδιους όρους με τους υπηκόους αυτού του κράτους, εφόσον τα τέκνα αυτά διαμένουν στην επικράτειά του.»

8 Η τρίτη και η δέκατη έκτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 2004/38 έχουν ως εξής:

«(3) Η ιθαγένεια της Ενώσεως θα πρέπει να είναι το θεμελιώδες καθεστώς των υπηκόων των κρατών μελών όταν ασκούν το δικαίωμά τους της ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής. Ωστόσο, είναι αναγκαίο να κωδικοποιηθούν και να επανεξετασθούν οι ισχύουσες κοινοτικές πράξεις που διέπουν χωριστά τους μισθωτούς, τους μη μισθωτούς, καθώς και τους φοιτητές και άλλα πρόσωπα άνευ επαγγέλματος, προκειμένου να απλοποιηθεί και να ενισχυθεί το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής όλων των πολιτών της Ενώσεως.

[...]

(16) Ενόσω οι δικαιούχοι του δικαιώματος διαμονής δεν αποτελούν υπέρμετρο βάρος για το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους υποδοχής, δεν θα πρέπει να απελαύνονται. Ως εκ τούτου, η προσφυγή στο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας δεν θα πρέπει να συνεπάγεται αυτομάτως τη λήψη μέτρου απέλασης. Το κράτος μέλος υποδοχής θα πρέπει να εξετάζει εάν πρόκειται για περίπτωση προσωρινών δυσκολιών και να λαμβάνει υπόψη τη διάρκεια της παραμονής, την προσωπική κατάσταση και το ποσό της ενίσχυσης που χορηγήθηκε, προκειμένου να εκτιμά εάν ο δικαιούχος αποτελεί υπέρμετρο βάρος για το σύστημα κοινωνικής πρόνοιάς του και να προβαίνει στην απέλασή του. Δεν θα πρέπει να λαμβάνεται μέτρο απέλασης επ' ουδενί κατά μισθωτών, μη μισθωτών ή προσώπων που αναζητούν εργασία, όπως ορίζονται από το Δικαστήριο, παρά μόνο για λόγους δημόσιας τάξης ή δημόσιας ασφάλειας.»

9 Κατά το άρθρο 7, παράγραφοι 1 και 2, της εν λόγω οδηγίας:

«1. Όλοι οι πολίτες της Ενώσεως έχουν δικαίωμα διαμονής στην επικράτεια άλλου κράτους μέλους για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τριών μηνών, εφόσον:

α) είναι μισθωτοί ή μη μισθωτοί στο κράτος μέλος υποδοχής ή

β) διαθέτουν επαρκείς πόρους για τον εαυτό τους και τα μέλη των οικογενειών τους, ούτως ώστε να μην επιβαρύνουν κατά τη διάρκεια της περιόδου παραμονής τους το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους υποδοχής, καθώς και πλήρη ασφαλιστική κάλυψη ασθένειας στο κράτος μέλος υποδοχής ή

- γ) — έχουν εγγραφεί σε ιδιωτικό ή δημόσιο ίδρυμα, εγκεκριμένο ή χρηματοδοτούμενο από το κράτος μέλος υποδοχής βάσει της νομοθεσίας ή της διοικητικής πρακτικής του, για να παρακολουθήσουν κατά κύριο λόγο σπουδές, συμπεριλαμβανομένων μαθημάτων επαγγελματικής κατάρτισης, και
- διαθέτουν πλήρη ασφαλιστική κάλυψη ασθένειας στο κράτος μέλος υποδοχής και βεβαιώνουν την αρμόδια εθνική αρχή, με δήλωση ή με ισοδύναμο μέσο της επιλογής τους, ότι διαθέτουν επαρκείς πόρους για τον εαυτό τους και τα μέλη της οικογένειάς τους, ούτως ώστε να μην επιβαρύνουν το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους υποδοχής κατά τη διάρκεια της παραμονής τους, [ή]
- δ) είναι μέλη της οικογένειας τα οποία συνοδεύουν ή πηγαίνουν να συναντήσουν πολίτη της Ενώσεως που πληροί τους όρους που αναφέρονται στα στοιχεία α', β' ή γ'.

2. Το δικαίωμα διαμονής που προβλέπεται στην παράγραφο 1 εκτείνεται στα μέλη της οικογένειας τα οποία δεν είναι υπήκοοι κράτους μέλους, όταν συνοδεύουν ή πηγαίνουν να συναντήσουν, στο κράτος μέλος υποδοχής, τον πολίτη της Ενώσεως και εφόσον ο εν λόγω πολίτης πληροί τους όρους που αναφέρονται στην παράγραφο 1 στοιχεία α', β' ή γ'.»

- ¹⁰ Η παράγραφος 3 του άρθρου 12 της οδηγίας 2004/38, με τίτλο «Διατήρηση του δικαιώματος διαμονής από τα μέλη της οικογένειας σε περίπτωση θανάτου ή αναχώρησης του πολίτη της Ενώσεως», έχει ως εξής:

«Η αναχώρηση του πολίτη της Ενώσεως από το κράτος μέλος υποδοχής ή ο θάνατός του δεν συνεπάγεται απώλεια του δικαιώματος διαμονής των τέκνων του ή του γονέα ο οποίος έχει πράγματι την επιμέλεια των τέκνων, ανεξαρτήτως ιθαγένειας, εφόσον τα

τέκνα διαμένουν στο κράτος μέλος υποδοχής και είναι εγγεγραμμένα σε εκπαιδευτικό ίδρυμα με σκοπό την πραγματοποίηση σπουδών, έως την ολοκλήρωση των σπουδών τους.»

- 11 Η παράγραφος 1 του άρθρου 24 της εν λόγω οδηγίας, με τίτλο «Ίση μεταχείριση», έχει ως εξής:

«Με την επιφύλαξη των ειδικών διατάξεων που προβλέπονται ρητώς στη Συνθήκη [ΕΚ] και στο παράγωγο δίκαιο, όλοι οι πολίτες της Ενώσεως που διαμένουν στην επικράτεια του κράτους μέλους υποδοχής βάσει της παρούσας οδηγίας απολαύουν ίσης μεταχείρισης σε σύγκριση με τους ημεδαπούς του εν λόγω κράτους μέλους εντός του πεδίου εφαρμογής της συνθήκης. Το ευεργέτημα του δικαιώματος αυτού εκτείνεται στα μέλη της οικογένειας που δεν είναι υπήκοοι κράτους μέλους, εφόσον έχουν δικαίωμα διαμονής ή μόνιμης διαμονής.»

Η εθνική νομοθεσία

- 12 Κατά το άρθρο 6 της κανονιστικής απόφασης του 2006, περί μεταναστεύσεως στο Ηνωμένο Βασίλειο (Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος) [Immigration (European Economic Area) Regulations 2006], ο υπήκοος κράτους του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου ο οποίος βρίσκεται στο Ηνωμένο Βασίλειο και αναζητεί εργασία, εργάζεται ως μισθωτός ή ως αυτοαπασχολούμενος, διαθέτει οικονομική αυτόρκεια ή φοιτά σε εκπαιδευτικό ίδρυμα είναι «δικαιούχος» διαμονής στο Ηνωμένο Βασίλειο, κατά την έννοια της εν λόγω απόφασης.
- 13 Κατά το άρθρο 19, παράγραφος 3, στοιχείο α, της εν λόγω απόφασης, αν ένα πρόσωπο δεν έχει δικαίωμα διαμονής, κατά την έννοια του κανονισμού αυτού, μπορεί να απελαθεί από το Ηνωμένο Βασίλειο.

- 14 Από τον νόμο περί στέγης του 1996 (Housing Act 1996) και την κανονιστική απόφαση του 2006, περί χορηγήσεως στεγαστικού επιδόματος και περί αστέγων [Allocation of Housing and Homelessness (Eligibility) Regulations 2006] προκύπτει ότι δικαίωμα να υποβάλουν αίτηση χορηγήσεως ενισχύσεως για την ανεύρεση στέγης έχουν μόνον όσοι αντλούν από τη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ενώσεως δικαίωμα διαμονής στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

- 15 Η Ν. Η. Ibrahim είναι Σομαλή υπήκοος, σύζυγος του Δανού υπηκόου Μ. Β. Yusuf.
- 16 Ο Μ. Β. Yusuf ήλθε στο Ηνωμένο Βασίλειο το φθινόπωρο του 2002 και εργάστηκε εκεί από τον Οκτώβριο του 2002 έως τον Μάιο του 2003. Από τον Ιούνιο του 2003 έως τον Μάρτιο του 2004, υπέβαλλε αιτήσεις χορηγήσεως επιδόματος λόγω ανικανότητας προς εργασία. Τον Μάρτιο του 2004 ο Μ. Β. Yusuf κρίθηκε ικανός προς εργασία και αναχώρησε από το Ηνωμένο Βασίλειο, όπου επέστρεψε τον Δεκέμβριο του 2006.
- 17 Δεν αμφισβητείται ότι από το χρονικό σημείο κατά το οποίο έπαυσε να εργάζεται έως ότου αναχώρησε από το Ηνωμένο Βασίλειο, ο Μ. Β. Yusuf έπαυσε να είναι «δικαιούχος διαμονής» κατά την έννοια του άρθρου 6 της κανονιστικής αποφάσεως του 2006 περί μεταναστεύσεως (Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος). Μετά την επιστροφή του στο Ηνωμένο Βασίλειο ο Μ. Β. Yusuf δεν ανέκτησε την ιδιότητα του «δικαιούχου διαμονής» που αντλεί δικαίωμα διαμονής από τη νομοθεσία της Ενώσεως.
- 18 Η Ν. Η. Ibrahim ήλθε στο Ηνωμένο Βασίλειο, με άδεια των αρμοδίων για τη μετανάστευση αρχών, τον Φεβρουάριο του 2003, με σκοπό την οικογενειακή επανένωση με τον σύζυγό της.

- 19 Το ζεύγος έχει τέσσερα τέκνα, δανικής ιθαγένειας, ηλικίας ενός έως εννέα ετών. Τα τρία μεγαλύτερα σε ηλικία ήλθαν στο Ηνωμένο Βασίλειο με τη μητέρα τους και το τέταρτο γεννήθηκε στο Ηνωμένο Βασίλειο. Τα δύο μεγαλύτερα σε ηλικία φοιτούν σε δημόσια σχολεία από την έλευσή τους στο έδαφος του εν λόγω κράτους μέλους.
- 20 Η Ν. Η. Ibrahim ζούσε σε διάσταση με τον σύζυγό της μετά την αναχώρησή του από το Ηνωμένο Βασίλειο το 2004. Η Ν. Η. Ibrahim ουδέποτε ήταν οικονομικά ανεξάρτητη. Δεν εργάζεται και για την κάλυψη των τρεχουσών δαπανών της και των εξόδων κατοικίας εξαρτάται πλήρως από την κοινωνική πρόνοια. Δεν διαθέτει πλήρη ασφάλιση υγείας και καλύπτεται από το National Health Service (εθνικό σύστημα υγείας).
- 21 Τον Ιανουάριο του 2007, η Ν. Η. Ibrahim ζήτησε να της χορηγηθεί ενίσχυση για την ανεύρεση στέγης για την ίδια και τα τέκνα της. Με απόφαση της 1ης Φεβρουαρίου 2007, ο αρμόδιος υπάλληλος του London Borough of Harrow απέρριψε την αίτησή της. Έκρινε ότι ούτε η Ν. Η. Ibrahim ούτε ο σύζυγός της αντλούν από τη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης δικαίωμα διαμονής στο Ηνωμένο Βασίλειο. Στις 29 Μαρτίου 2007 η απορριπτική απόφαση επιβεβαιώθηκε από τον υπάλληλο που ήταν αρμόδιος για την εξέταση ενστάσεων κατά των αποφάσεων περί μη χορηγήσεως ενισχύσεως για την ανεύρεση στέγης.
- 22 Η Ν. Η. Ibrahim προσέφυγε κατά των αποφάσεων αυτών ενώπιον του Clerkenwell and Shoreditch County Court, το οποίο, με απόφαση της 18ης Οκτωβρίου 2007, έκανε δεκτή την προσφυγή, με το σκεπτικό ότι η Ν. Η. Ibrahim, ως μητέρα τέκνων των οποίων έχει την επιμέλεια, έχει δικαίωμα διαμονής στο Ηνωμένο Βασίλειο βάσει του άρθρου 12 του κανονισμού 1612/68, διότι τα τέκνα της φοιτούν σε σχολείο και ο σύζυγός της είναι πολίτης της Ένωσης ο οποίος έχει εργαστεί στο κράτος μέλος αυτό.
- 23 Το London Borough of Harrow άσκησε έφεση κατά της εν λόγω δικαστικής αποφάσεως ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου.

Υπ' αυτές τις περιστάσεις, το Court of Appeal (England & Wales) (Civil Division) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα εξής προδικαστικά ερωτήματα:

«Σε περίπτωση που

- η σύζυγος, υπήκοος τρίτης χώρας, και τα έχοντα ιθαγένεια κράτους μέλους τέκνα της ήλθαν στο Ηνωμένο Βασίλειο με σκοπό την οικογενειακή επανένωση με τον εκεί ευρισκόμενο έτερο σύζυγο, ο οποίος είναι πολίτης της Ενώσεως,
  - ο πολίτης της Ενώσεως βρισκόταν στο Ηνωμένο Βασίλειο ως μισθωτός,
  - στη συνέχεια ο πολίτης της Ενώσεως έπαυσε να είναι μισθωτός και κατόπιν αναχώρησε από το Ηνωμένο Βασίλειο,
  - ο πολίτης της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, η υπήκοος τρίτης χώρας σύζυγός του και τα τέκνα τους δεν έχουν οικονομική αυτάρκεια και εξαρτώνται από κοινωνικές παροχές στο Ηνωμένο Βασίλειο,
  - τα τέκνα άρχισαν να φοιτούν στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση στο Ηνωμένο Βασίλειο λίγο μετά την άφιξή τους στο εν λόγω κράτος και ενώ ο πολίτης της Ευρωπαϊκής Ενώσεως ήταν μισθωτός:
- 1) έχουν η σύζυγος και τα τέκνα δικαίωμα διαμονής στο Ηνωμένο Βασίλειο μόνον εφόσον πληρούν τις προϋποθέσεις της οδηγίας 2004/38 [...];

ή

- 2) α) Αντλούν δικαίωμα διαμονής από το άρθρο 12 του κανονισμού [...] 1612/68 [...], όπως έχει ερμηνευθεί από το Δικαστήριο, χωρίς να χρειάζεται να πληρούν τις προϋποθέσεις της οδηγίας 2004/38 [...], και
- β) αν συμβαίνει αυτό, απαιτείται να έχουν επαρκείς πόρους ώστε να μην επιβαρύνουν το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους υποδοχής κατά το διάστημα που επιθυμούν να παραμείνουν σ' αυτό και να έχουν πλήρη ασφάλιση υγείας στο κράτος μέλος υποδοχής;
- 3) Αν η απάντηση στο ερώτημα 1 είναι καταφατική, θα ήταν διαφορετική η λύση αν, όπως εν προκειμένω, τα τέκνα έχουν αρχίσει να φοιτούν σε σχολείο πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και ο έχων την ιθαγένεια της Ενώσεως εργαζόμενος έπαυσε να εργάζεται πριν τη λήξη της προθεσμίας εφαρμογής της οδηγίας 2004/38 [...] από τα κράτη μέλη;»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του πρώτου και του δεύτερου ερωτήματος

²⁵ Με τα δύο πρώτα ερωτήματά του, τα οποία επιβάλλεται να συνεξεταστούν, το αιτούν δικαστήριο ερωτά, κατ' ουσίαν, αν, υπό περιστάσεις όπως αυτές της κύριας δίκης, τα τέκνα και ο γονέας που έχει την επιμέλειά τους μπορούν να επικαλεστούν δικαίωμα διαμονής στο κράτος μέλος υποδοχής δυνάμει μόνον του άρθρου 12 του κανονισμού 1612/68, χωρίς να είναι υποχρεωμένοι να πληρούν τις προϋποθέσεις της οδηγίας 2004/38, ή αν έχουν δικαίωμα διαμονής μόνον αν πληρούν τις προϋποθέσεις αυτές. Σε περίπτωση που το δικαίωμα διαμονής απορρέει μόνον από το άρθρο 12 του

κανονισμού 1612/68, το αιτούν δικαστήριο ερωτά επίσης αν τα τέκνα και ο γονέας που έχει την επιμέλεια πρέπει να διαθέτουν επαρκείς πόρους και πλήρη ασφάλιση υγείας στο κράτος μέλος υποδοχής.

- 26 Κατά το άρθρο 12 του κανονισμού 1612/68, τα τέκνα υπηκόου κράτους μέλους ο οποίος εργάζεται ή έχει εργαστεί στο έδαφος άλλου κράτους μέλους γίνονται δεκτά στα μαθήματα γενικής εκπαίδευσης, μαθητείας και επαγγελματικής εκπαίδευσης υπό τους ίδιους όρους με τους υπηκόους αυτού του κράτους, εφόσον τα τέκνα αυτά διαμένουν στο έδαφός του.
- 27 Το άρθρο 10 του κανονισμού 1612/68 προέβλεπε το δικαίωμα του/της συζύγου και των κατιόντων υπηκόου κράτους μέλους που εργάζεται στο έδαφος άλλου κράτους μέλους να εγκαθίστανται μαζί του στο έδαφος του άλλου κράτους μέλους.
- 28 Από το άρθρο 7, παράγραφοι 1, στοιχεία β' και δ', και 2, της οδηγίας 2004/38 προκύπτει ότι, ανεξαρτήτως ιθαγένειας, τα μέλη της οικογένειας πολίτη της Ενώσεως, ο οποίος διαμένει στο έδαφος άλλου κράτους μέλους χωρίς να ασκεί εκεί μισθωτή ή άλλη δραστηριότητα, έχουν δικαίωμα να συνοδεύουν τον πολίτη της Ενώσεως και να μεταβαίνουν στο κράτος μέλος αυτό με σκοπό την οικογενειακή επανένωση, εφόσον ο εν λόγω πολίτης διαθέτει, για τον ίδιο και για τα μέλη της οικογένειάς, του επαρκείς πόρους και πλήρη ασφάλιση υγείας στο κράτος μέλος υποδοχής.
- 29 Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι τα τέκνα πολίτη της Ενώσεως που εγκαταστάθηκαν σε κράτος μέλος όταν ο γονέας τους ασκούσε εκεί δικαιώματα διαμονής ως διακινούμενος εργαζόμενος έχουν δικαίωμα διαμονής στο κράτος μέλος αυτό, προκειμένου να παρακολουθούν μαθήματα γενικής εκπαίδευσης, σύμφωνα με το άρθρο 12 του

κανονισμού 1612/68. Το γεγονός ότι οι γονείς των εν λόγω τέκνων έχουν εν τω μεταξύ διαζευχθεί ή το γεγονός ότι μόνον ο ένας από τους γονείς είναι πολίτης της Ενώσεως και ότι ο γονέας αυτός δεν έχει πλέον την ιδιότητα του διακινούμενου εργαζομένου στο κράτος μέλος υποδοχής δεν ασκεί συναφώς καμία επιρροή (βλ. επ' αυτού, απόφαση της 17ης Σεπτεμβρίου 2002, C-413/99, *Baumbast* και R, Συλλογή 2002, σ. I-7091, σκέψη 63).

30 Το Δικαστήριο έχει κρίνει επίσης ότι, σε περίπτωση που τα τέκνα αντλούν από το άρθρο 12 του κανονισμού 1612/68 δικαίωμα να συνεχίσουν τη σχολική τους εκπαίδευση στο κράτος μέλος υποδοχής, ενώ οι γονείς που έχουν την επιμέλεια των τέκνων αυτών κινδυνεύουν να χάσουν τα δικαιώματά τους διαμονής, η μη αναγνώριση στους γονείς αυτούς της δυνατότητας να παραμείνουν στο κράτος μέλος υποδοχής κατά τη διάρκεια της σχολικής εκπαίδευσής των τέκνων τους ενδέχεται να στερήσει από τα τέκνα αυτά δικαίωμα που τους αναγνωρίζει ο νομοθέτης της Ενώσεως (βλ. επ' αυτού, προπαρατεθείσα απόφαση *Baumbast* και R, σκέψη 71).

31 Επιπλέον, το Δικαστήριο, αφού υπενθύμισε, με τη σκέψη 72 της εν λόγω αποφάσεως *Baumbast* και R, ότι ο κανονισμός 1612/68 πρέπει να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα της απαιτήσεως σεβασμού της οικογενειακής ζωής, η οποία επιβάλλεται από το άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, η οποία υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950, κατέληξε, με τη σκέψη 73 της αποφάσεως αυτής, ότι το δικαίωμα που αντλεί από το άρθρο 12 του κανονισμού 1612/68 το τέκνο διακινούμενου εργαζομένου να συνεχίσει, υπό τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις, τη σχολική του εκπαίδευση στο κράτος μέλος υποδοχής συνεπάγεται οπωσδήποτε ότι το τέκνο αυτό έχει το δικαίωμα να συνοδεύεται από εκείνον που όντως έχει την επιμέλειά του και, κατά συνέπεια, ότι ο έχων την επιμέλεια πρέπει να διαμένει με το τέκνο στο εν λόγω κράτος μέλος ενόσω αυτό σπουδάξει.

32 Το αιτούν δικαστήριο ερωτά αν η προπαρατεθείσα απόφαση *Baumbast* και R στηρίζεται στη συνδυασμένη εφαρμογή των άρθρων 10 και 12 του κανονισμού 1612/68 ή μόνο στο 12 του κανονισμού αυτού. Ειδικότερα, το αιτούν δικαστήριο ερωτά αν το δικαίωμα διαμονής των τέκνων υπηκόου κράτους μέλους ο οποίος εργάζεται ή

εργάστηκε στο κράτος μέλος υποδοχής, καθώς και το δικαίωμα διαμονής του έχοντος την επιμέλεια των τέκνων αυτών γονέα απορρέουν εμμέσως από το εν λόγω άρθρο 12.

- 33 Πρώτον, το δικαίωμα ίσης μεταχείρισεως όσον αφορά την πρόσβαση στην εκπαίδευση, το οποίο απορρέει από το άρθρο 12 του κανονισμού 1612/68, ισχύει μόνο για τα τέκνα των διακινούμενων εργαζομένων που «διαμένουν» στο έδαφος του κράτους μέλους εντός του οποίου εργάζεται ή εργάστηκε ένας εκ των γονέων τους.
- 34 Η πρόσβαση στην εκπαίδευση εξαρτάται, επομένως, από την προηγούμενη εγκατάσταση του τέκνου στο κράτος μέλος υποδοχής.
- 35 Το άρθρο 12 του κανονισμού 1612/68, όπως έχει ερμηνευθεί από το Δικαστήριο με την προπαρατεθείσα απόφαση *Baumbast* και *R*, αναγνωρίζει στο τέκνο αυτοτελές δικαίωμα διαμονής, σε συνδυασμό με το δικαίωμά του προσβάσεως στην εκπαίδευση. Ειδικότερα, όταν το άρθρο 10, παράγραφος 1, στοιχείο α', του εν λόγω κανονισμού βρισκόταν ακόμη σε ισχύ, η άσκηση του δικαιώματος προσβάσεως στην εκπαίδευση δεν εξαρτιόταν από την προϋπόθεση ότι το τέκνο διατηρεί καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών του ειδικό δικαίωμα διαμονής δυνάμει της διατάξεως αυτής.
- 36 Με τις σκέψεις 21 έως 24 της αποφάσεως της 4ης Μαΐου 1995, *C-7/94, Gaal* (Συλλογή 1995, σ. I-1031), το Δικαστήριο ρητώς απέρριψε τα επιχειρήματα της Γερμανικής Κυβερνήσεως, η οποία υποστήριζε ότι υφίσταται στενή σχέση μεταξύ, αφενός, των άρθρων 10 και 11 του κανονισμού 1612/68 και, αφετέρου, του άρθρου 12 του ίδιου κανονισμού, με συνέπεια η τελευταία αυτή διάταξη να παρέχει δικαίωμα ίσης μεταχείρισεως κατά την πρόσβαση στην εκπαίδευση στο κράτος μέλος υποδοχής μόνο στα τέκνα που πληρούν τις προϋποθέσεις των άρθρων 10 και 11. Με τη σκέψη 23 της εν

λόγω αποφάσεως Gaal, το Δικαστήριο ρητώς επισήμανε ότι το άρθρο 12 του κανονισμού 1612/38 δεν κάνει καμία μνεία των άρθρων 10 και 11.

- 37 Συγκεκριμένα, δεν θα ήταν συμβατό με το όλο πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται το άρθρο 12 του κανονισμού 1612/68, καθώς και με τον σκοπό του άρθρου αυτού, το να γίνει δεκτό ότι η άσκηση του δικαιώματος προσβάσεως στην εκπαίδευση εξαρτάται από την ύπαρξη αυτοτελούς δικαιώματος διαμονής του τέκνου, η οποία εξακριβώνεται βάσει άλλων διατάξεων του ίδιου κανονισμού (βλ. επ' αυτού προπαρατεθείσα απόφαση Gaal, σκέψη 25).
- 38 Επομένως, το τέκνο, εφόσον έχει κατοχυρώσει, δυνάμει του άρθρου 12 του εν λόγω κανονισμού, δικαίωμα προσβάσεως στην εκπαίδευση, λόγω της εγκαταστάσεώς του στο κράτος μέλος υποδοχής, δεν μπορεί να απολέσει το δικαίωμα διαμονής λόγω μη συνδρομής των προϋποθέσεων που προέβλεπε το άρθρο 10 του ίδιου κανονισμού.
- 39 Δεύτερον, όπως προκύπτει από το γράμμα του άρθρου 12 του κανονισμού 1612/68, το δικαίωμα ίσης μεταχειρίσεως όσον αφορά την πρόσβαση στην εκπαίδευση δεν αφορά μόνον τα τέκνα των διακινούμενων εργαζομένων. Ισχύει και για τα τέκνα των πρώην διακινούμενων εργαζομένων.
- 40 Εξάλλου, το δικαίωμα που αντλούν τα τέκνα από το άρθρο 12 του κανονισμού 1612/68 δεν εξαρτάται από το δικαίωμα διαμονής των γονέων τους στο κράτος μέλος υποδοχής. Κατά πάγια νομολογία, η μόνη προϋπόθεση που επιβάλλει το εν λόγω άρθρο 12 είναι τα τέκνα να έχουν ζήσει με τους γονείς τους ή με τον έναν από αυτούς σε ένα κράτος μέλος, ενόσω ένας τουλάχιστον από τους γονείς του διέμενε εκεί ως εργαζόμενος (απόφαση της 21ης Ιουνίου 1988, 197/86, Brown, Συλλογή 1988, σ. 3205, σκέψη 30, και προπαρατεθείσα απόφαση Gaal, σκέψη 27).

- 41 Εφόσον γίνεται δεκτό ότι τα τέκνα των πρώην διακινούμενων εργαζομένων μπορούν να συνεχίσουν τις σπουδές τους στο κράτος μέλος υποδοχής, μολονότι οι γονείς τους δεν διαμένουν πλέον εκεί, πρέπει επίσης να γίνει δεκτό ότι τα τέκνα αυτά έχουν αυτοτελές δικαίωμα διαμονής σε σχέση με το αντίστοιχο των γονέων τους και ότι αντλούν το δικαίωμα αυτό από το άρθρο 12 του κανονισμού 1612/68.
- 42 Συνεπώς, το άρθρο 12 του κανονισμού 1612/68 πρέπει να εφαρμόζεται αυτοτελώς σε σχέση με τις διατάξεις του δικαίου της Ενώσεως που διέπουν τις προϋποθέσεις ασκήσεως του δικαιώματος διαμονής σε άλλο κράτος μέλος. Η αυτοτέλεια αυτή του άρθρου 12 έναντι του άρθρου 10 του ίδιου κανονισμού αποτέλεσε τη βάση της νομολογίας του Δικαστηρίου, η οποία παρατίθεται στις σκέψεις 29 έως 31 της παρούσας αποφάσεως, και εξακολουθεί να διέπει και τις σχέσεις του άρθρου 12 με τις διατάξεις της οδηγίας 2004/38
- 43 Η αντίθετη λύση θα είχε ενδεχομένως το αποτέλεσμα να διακυβεύεται ο σκοπός της ενσωματώσεως της οικογένειας του διακινούμενου εργαζομένου στο κράτος μέλος υποδοχής, δηλαδή ο σκοπός που προβλέπεται στην πέμπτη αιτιολογική σκέψη του κανονισμού 1612/68. Κατά πάγια νομολογία, για να επιτευχθεί αυτή η ενσωμάτωση, είναι απαραίτητο το τέκνο εργαζομένου υπηκόου κράτους μέλους να έχει τη δυνατότητα να αρχίσει και, ενδεχομένως, να ολοκληρώσει επιτυχώς τη σχολική του εκπαίδευση στο εν λόγω κράτος μέλος (βλ. επ' αυτού, απόφαση της 15ης Μαρτίου 1989, 389/87 και 390/87, Echternach και Moritz, Συλλογή 1989, σ. 723, σκέψη 21, καθώς και προπαρατεθείσα απόφαση Baumbast και R, σκέψη 69).
- 44 Το London Borough of Harrow, η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, η Δανική Κυβέρνηση και η Ιρλανδία υποστηρίζουν ότι η οδηγία 2004/38 αποτελεί, από την έναρξη ισχύος της, τη μόνη νομική βάση όσον αφορά τις προϋποθέσεις που διέπουν την άσκηση του δικαιώματος διαμονής στα κράτη μέλη από τους πολίτες της Ενώσεως και τα μέλη των οικογενειών τους, και ότι, ως εκ τούτου, κανένα δικαίωμα διαμονής δεν μπορεί πλέον να συναχθεί από το άρθρο 12 του κανονισμού 1612/68.
- 45 Συναφώς, δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι, με την οδηγία 2004/38, ο νομοθέτης της Ενώσεως σκόπευε να τροποποιήσει το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 12 του κανονισμού 1612/68, όπως αυτό είχε ερμηνευθεί από το Δικαστήριο, προκειμένου να περιορίσει το κανονιστικό περιεχόμενό του σε ένα απλό δικαίωμα προσβάσεως στην εκπαίδευση.

- 46 Στο ίδιο πνεύμα, πρέπει να επισημανθεί ότι, αντιθέτως προς ό,τι συνέβη με τα άρθρα 10 και 11 του κανονισμού 1612/68, η οδηγία 2004/38 δεν κατάργησε το άρθρο 12 του κανονισμού αυτού. Η επιλογή αυτή δείχνει προδήλως την πρόθεση του νομοθέτη της Ενώσεως να μην περιορίσει το πεδίο εφαρμογής του άρθρου αυτού, όπως έχει ερμηνευθεί από το Δικαστήριο.
- 47 Η διατυπωθείσα με την προηγούμενη σκέψη ερμηνεία επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι, όπως προκύπτει από τις νομοπαρασκευαστικές εργασίες, η οδηγία 2004/38 καταρτίστηκε κατά τρόπον ώστε να είναι συμβατή με την προπαρατεθείσα απόφαση *Baumbast* και R [COM(2003) 199 τελικό, σ. 7].
- 48 Αν το άρθρο 12 του κανονισμού 1612/68 κατοχύρωνε μόνο δικαίωμα ίσης μεταχειρίσεως κατά την πρόσβαση στην εκπαίδευση, χωρίς να προβλέπει παράλληλα δικαίωμα διαμονής των τέκνων των διακινούμενων εργαζομένων, θα ήταν πλέον περιττό μετά την έναρξη ισχύος της οδηγίας 2004/38. Συγκεκριμένα, το άρθρο 24, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής επιβάλλει την ίση μεταχείριση όλων των πολιτών της Ενώσεως που διαμένουν στο κράτος μέλος υποδοχής σε σχέση με τους υπηκόους του εν λόγω κράτους μέλους στους τομείς που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης, όπως είναι χωρίς αμφιβολία η πρόσβαση στην εκπαίδευση (βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 1985, 293/83, *Gravier*, Συλλογή 1985, σ. 593, σκέψη 19).
- 49 Κατά τα λοιπά, σύμφωνα με την τρίτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 2004/38, ο σκοπός της οδηγίας αυτής είναι, μεταξύ άλλων, η απλοποίηση και η ενίσχυση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής όλων των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ενώσεως (βλ. επ' αυτού, απόφαση της 25ης Ιουλίου 2008, C-127/08, *Metock* κ.λπ., Συλλογή 2008, σ. I-6241, σκέψη 59). Πάντως, η εφαρμογή του άρθρου 12 του κανονισμού 1612/68 και του άρθρου 7, παράγραφοι 1, στοιχεία β', και δ', και 2, της οδηγίας 2004/38 στα τέκνα των διακινούμενων εργαζομένων θα είχε ως συνέπεια ότι το δικαίωμα διαμονής των εν λόγω τέκνων στο κράτος μέλος υποδοχής, ενόψει της ενάρξεως ή της συνεχίσεως των σπουδών τους, θα υπαγόταν σε αυστηρότερες προϋποθέσεις σε σχέση με τις προβλεπόμενες πριν την έναρξη ισχύος της οδηγίας 2004/38.

- 50 Κατά συνέπεια, τα τέκνα υπηκόου κράτους μέλους ο οποίος εργάζεται ή εργάστηκε στο κράτος μέλος υποδοχής, καθώς και ο έχων την επιμέλεια των τέκνων αυτών γονέας μπορούν να επικαλεστούν δικαίωμα διαμονής στο κράτος μέλος υποδοχής, δυνάμει του άρθρου 12 του κανονισμού 1612/68 και μόνο, χωρίς να είναι υποχρεωμένα να πληρούν τις προϋποθέσεις που θέτει η οδηγία 2004/38.
- 51 Απομένει να διαπιστωθεί αν προϋπόθεση για την άσκηση του δικαιώματος αυτού είναι να διαθέτουν οι ενδιαφερόμενοι επαρκείς πόρους και πλήρη ασφάλιση υγείας στο κράτος μέλος υποδοχής.
- 52 Πρέπει να διευκρινιστεί εξ αρχής ότι το άρθρο 12 του κανονισμού 1612/68 δεν προβλέπει τέτοια προϋπόθεση και ότι το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το άρθρο αυτό δεν μπορεί να ερμηνεύεται στενά ούτε βέβαια να στερείται την πρακτική αποτελεσματικότητά του (προπαρατεθείσα απόφαση *Baumbast* και R, σκέψη 74).
- 53 Ούτε από τη νομολογία του Δικαστηρίου συνάγεται ότι τα μέλη της οικογένειας εργαζομένου υπηκόου κράτους μέλους πρέπει να διαθέτουν οικονομική αυτάρκεια και υγειονομική προστασία στο κράτος μέλος υποδοχής.
- 54 Το Δικαστήριο, εξετάζοντας αν τα τέκνα που διαμένουν στο κράτος μέλος όπου ο πατέρας τους, υπήκοος άλλου κράτους μέλους, είχε ασκήσει μισθωτή δραστηριότητα, προτού επιστρέψει στο κράτος μέλος καταγωγής του, έχουν, δυνάμει του άρθρου 12 του κανονισμού 1612/68, δικαίωμα να λαμβάνουν κρατικά επιδόματα για την κάλυψη των εξόδων των σπουδών τους και των δαπανών της συντήρησής τους και της συντήρησης των προσώπων που τους βαρύνουν, καθώς και για την κάλυψη του κόστους της ασφάλισης υγείας, αποφάνθηκε, χωρίς να εξετάσει την οικονομική κατάσταση των εν λόγω σπουδαστών, ότι η αναγνώριση της ιδιότητας του τέκνου κοινοτικού εργαζομένου, κατά την έννοια του κανονισμού 1612/68, σημαίνει κυρίως ότι το δίκαιο της Ενώσεως αναγνωρίζει την ανάγκη χορηγήσεως των κρατικών σπουδαστικών επιδομάτων, με σκοπό την ένταξη των εν λόγω τέκνων στην κοινωνική ζωή του κράτους μέλος υποδοχής, η ανάγκη δε αυτή καθίσταται επιτακτικότερη στις

περιπτώσεις που οι ωφελούμενοι από τις διατάξεις του κανονισμού αυτού είναι σπουδαστές που έφθασαν στο κράτος αυτό σε προσχολική ακόμη ηλικία (προπαρατεθείσα απόφαση *Echternach και Moritz*, σκέψη 35).

55 Στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η προπαρατεθείσα απόφαση *Baumbast και R*, ο *W. Baumbast*, πατέρας τέκνων των οποίων αμφισβητούνταν το δικαίωμα διαμονής στο κράτος μέλος υποδοχής βάσει του άρθρου 12 του κανονισμού 1612/68, διέθετε χωρίς αμφιβολία τους αναγκαίους πόρους ώστε η οικογένειά του να μην εξαρτάται από την κοινωνική πρόνοια. Ωστόσο, οι απαντήσεις στα προδικαστικά ερωτήματα σχετικά με το δικαίωμα διαμονής των τέκνων και της μητέρας τους, η οποία είχε την επιμέλειά τους, δεν στηρίχθηκαν στην οικονομική αυτάρκειά τους, αλλά στο γεγονός ότι ο σκοπός του κανονισμού 1612/68, δηλαδή η ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζόμενων, επιτάσσει να υφίστανται οι καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις για την ενσωμάτωση της οικογένειας του εργαζόμενου στο κράτος μέλος υποδοχής και ότι, αν δεν αναγνωριστεί στους γονείς που έχουν την επιμέλεια των τέκνων η δυνατότητα να παραμείνουν στο κράτος μέλος υποδοχής κατά τη διάρκεια της σχολικής εκπαίδευσης των τέκνων τους, αυτά ενδέχεται να στερηθούν δικαίωμα αναγνωριζόμενο από τον νομοθέτη της Ενώσεως (προπαρατεθείσα απόφαση *Baumbast και R*, σκέψεις 50 και 71).

56 Ούτε η οδηγία 2004/38 εξαρτά, σε ορισμένες περιπτώσεις, το δικαίωμα διαμονής, στο κράτος μέλος υποδοχής, των τέκνων που σπουδάζουν και του γονέα που έχει πράγματι την επιμέλειά τους από το αν αυτοί διαθέτουν επαρκείς πόρους και πλήρη ασφάλιση υγείας.

57 Η ερμηνεία σύμφωνα με την οποία η επάρκεια πόρων και η πλήρης ασφάλιση υγείας δεν αποτελούν προϋπόθεση του δικαιώματος διαμονής, στο κράτος μέλος υποδοχής, των τέκνων που σπουδάζουν και του γονέα που έχει την επιμέλειά τους επιβεβαιώνεται από το άρθρο 12, παράγραφος 3, της οδηγίας 2004/38, το οποίο ορίζει ότι η αναχώρηση του πολίτη της Ενώσεως από το κράτος μέλος υποδοχής ή ο θάνατός του δεν συνεπάγεται την απώλεια του δικαιώματος διαμονής των τέκνων του ή του γονέα που έχει πράγματι την επιμέλεια των τέκνων, ανεξαρτήτως ιθαγένειας, εφόσον τα

τέκνα διαμένουν στο κράτος μέλος υποδοχής και είναι εγγεγραμμένα σε εκπαιδευτικό ίδρυμα με σκοπό την πραγματοποίηση σπουδών, έως την ολοκλήρωση των σπουδών τους.

- 58 Η διάταξη αυτή, έστω και αν δεν έχει εφαρμογή στην υπόθεση της κύριας δίκης, δείχνει την ιδιαίτερη σημασία που αποδίδεται, υπό το κράτος της οδηγίας 2004/38, στην περίπτωση των τέκνων που συνεχίζουν τις σπουδές τους στο κράτος μέλος υποδοχής και των γονέων που έχουν την επιμέλειά τους.
- 59 Κατόπιν των προεκτεθέντων, στα δύο πρώτα ερωτήματα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι, υπό περιστάσεις όπως αυτές της υποθέσεως της κύριας δίκης, τα τέκνα υπηκόου κράτους μέλους ο οποίος εργάζεται ή εργάστηκε στο κράτος μέλος υποδοχής, καθώς και ο γονέας που έχει πράγματι την επιμέλειά τους μπορούν να επικαλούνται, εντός του κράτους μέλους υποδοχής, δικαίωμα διαμονής δυνάμει μόνον του άρθρου 12 του κανονισμού 1612/68, ανεξαρτήτως του αν διαθέτουν επαρκείς πόρους και πλήρη ασφάλιση υγείας στο εν λόγω κράτος μέλος.

Επί του τρίτου ερωτήματος

- 60 Κατόπιν της απαντήσεως στα δύο πρώτα ερωτήματα, παρέλκει η απάντηση στο τρίτο.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 61 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τμήμα μείζονος συνθέσεως) αποφαινεται:

Υπό περιστάσεις όπως αυτές της υποθέσεως της κύριας δίκης, τα τέκνα υπηκόου κράτους μέλους ο οποίος εργάζεται ή εργάστηκε στο κράτος μέλος υποδοχής, καθώς και ο γονέας που έχει πράγματι την επιμέλειά τους μπορούν να επικαλούνται, εντός του κράτους μέλους υποδοχής, δικαίωμα διαμονής δυνάμει μόνον του άρθρου 12 του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68 του Συμβουλίου, της 15ης Οκτωβρίου 1968, περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας, όπως έχει τροποποιηθεί με τον κανονισμό (ΕΟΚ) 2434/92 του Συμβουλίου, της 27ης Ιουλίου 1992, ανεξαρτήτως του αν διαθέτουν επαρκείς πόρους και πλήρη ασφάλιση υγείας στο εν λόγω κράτος μέλος.

(υπογραφές)